

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 52
2013

With summaries

KØBENHAVN 2013
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 255.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 201.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Munken Premium Cream 13, 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Nodesats: Jakob K. Meile
Grafisk tilrettelæggelse: Lene Eklund-Jürgensen & Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-126-8

VIDENSAMFUNDETS FORHISTORIE

En introduktion til nyere, international udforskning
af tidligmoderne videnskulturer ca. 1500-1800

AF

JENS BJERRING-HANSEN

Her i begyndelsen af det andet årtusinde, konfronteret med digitaliseringens muligheder og udfordringer, forstår vi gerne os selv som aktører i 'videnssamfundet' eller 'informationstidsalderen'. Der er digitale optimister og pessimister (og pragmatikere midt mellem, selvfølgelig). Nogle jubler over mangfoldigheden og rigeligheden af information og den lette tilgængelighed til den. Andre opfatter de skyer af tekst-, billed- og videofiler, der omgiver os, som truende. Også historikere giver deres besyv med. Det er velkendt og ganske naturligt, at nutidens temaer er med til at bestemme de spørgsmål, vi stiller til fortiden. Som en refleks af den moderne situation og diskussion kan man derfor inden for forskellige historiske discipliner iagttage en stigende tendens til at anlægge en historisk betragtning på den menneskelige omgang med viden. Længe før vores tid har man i alle mulige sociale, kulturelle og politiske sammenhænge produceret, ordnet, udvekslet og handlet med viden. Langt tilbage i historien har man noteret sig og beklaget sig over bøgernes mængde, "multitudo librorum". Ligesom mange af de måder, som vi håndterer de tiltagende informationsmængder på i dag, både praktisk og mentalt, bygger på århundreder gamle mønstre. Videnssamfundet har en forhistorie.

Den historiske interesse har i høj grad knyttet sig den kulturelle aktivitet i det tidligmoderne Europa, dvs. den såkaldte 'lærde republik' ca. 1500-1800. I det følgende vil jeg introducere en række forskellige, fortrinsvis tyske og angloamerikanske forskningsbidrag fra ca. 1990 og frem. Man kan godt tale om et forskningsfelt, selv om de mange afarter af historiografiske synspunkter, som deltagerne repræsenterer – kultur-, social-, litteratur-, idé-, mentalitets-, lærdoms-, universitets-, bog-, biblioteks-, arkiv-, medie-, informations- og videnshistorie! – indebærer, at feltet er broget og i vidt omfang uorganiseret. Og selv om dialogen mellem den tysk- og engelsksprogede forskning er begrænset; at

se feltet under ét er et selvstændigt formål med denne oversigt. Trods disse forbehold er der nemlig, foruden den fælles interesse for tid, sted og aktører (dvs. tidligmoderne europæiske lærde), både teoretiske antagelser og en række centrale temaer, som i et vist omfang er med til at samle feltet. Det er disse antagelser og temaer, jeg vil fremdrage i det følgende ved hjælp af sonderinger i et udvalg af vigtige og karakteristiske forskningsbidrag (monografier, antologier, artikler, forskningscentre og digitale projekter).

1. Information, viden, lærdom

Interessen for den lærde republiks medier, organisation, institutioner og aktører går langt tilbage, i virkeligheden helt til lærdomskulturen selv, som fra slutningen af 1600-tallet på nøgtern vis orienterede herom i bibliotekarforelæsninger, håndbøger i *historia literaria* og ikke mindst de nye lærde tidsskrifter efter forbillede i *Journal des sçavans* (1665ff). Nærværende bidrags genre – forskningsoversigten – udspringer af disse bestræbelser. Når vi nu bevæger os omkring 300 år frem i tiden til den moderne kulturhistoriske beskæftigelse med emnet, er det klart, at en masse mellemregninger og vigtige forudsætninger springes over. Det drejer sig især om *litterærhistorien*, der fortsatte traditionen fra *historia literaria* på 1800-talshistorismens og den nationalt orienterede historieskrivnings præmisser. Og *lærdomshistorien*, der tog over efter litterærhistorien i det 20. århundrede, herhjemme dog uden formel akademisk forankring (i modsætning til i Sverige, hvor universiteterne i Uppsala, Lund og Gøteborg har kombinerede idé- og lærdomshistoriske lærestole). Disse til dels overlappende forskningsfelter fortjener en egen forskningsoversigt. Det bedste, der er skrevet herhjemme om traditionen er Flemming Conrads afhandlinger om tidlig dansk litteraturhistoriografi, hvor en sidehandling til historien om litteraturhistorieskrivningens udvikling handler om afviklingen af litterærhistorien i universitetsregi.¹ En sådan oversigt ville da snarere end universitetet få Det Kongelige Bibliotek som prisme. Biblioteket rummer ikke alene det empiriske materiale, bøger og papirer, det har i vid udstrækning

¹ Flemming Conrad: *Rahbek og Nyerup. Bidrag til den danske litteraturhistorieskrivnings historie*, 1979 og *Smagen og det nationale. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1800-1861*, 1996. Om *historia literaria* på dansk, jf. også Jens Bjerring-Hansen: "N.M. Petersen og den empiriske litteraturforskning" i: Anne Mette Hansen & Frans Gregersen (red.): *N.M. Petersen 200 år* (under udgivelse, udkommer foråret 2014).

også huset eksperterne, og lærdomshistorien hører fortsat til de forskningsmæssige satsningsområder.

Den moderne beskæftigelse med lærdommen indskrives sig grundlæggende i den ny kulturhistories paradigme. Det vil med en sammenfatning af den engelske renæssanceforsker Peter Burkes pointer sige, at vægten ikke ligger på idéer og tanke-systemer, men på følelser og mentaliteter, ikke på særligt fremragende enkeltpersoner, men på almindelige praksisser.² 'Praksis' er et kernebegreb – med en rød tråd tilbage til kulturhistorien i det sene 1800-tal og tidlige 1900-tal, som også orienterede sig mod den materielle kultur og hverdagen. Man kan desuden, som noget genuint nyt, fremhæve en gennemgående relationel tænkning i den moderne kulturhistoriske indramning af lærdommen. Nøgleord er i den forbindelse f.eks. 'hybriditet', 'transfer', 'udveksling', 'oversættelse', 'transmission', 'kommunikation', 'netværk'. De dækker over den grundlæggende præmis, at viden cirkulerer. Den er ikke stedløs, men derimod situeret i en række forskellige sammenhænge. Ved cirkulation på tværs af grænser og mellem sociale og kulturelle sfærer bliver viden hele tiden udviklet, forandret og realiseret på ny (indtil den bliver 'forbrugt' og forsvinder igen).³ I den forbindelse er perspektivet i et stort engelsk digitalt repository af brevvekslinger i den lærde republik sigende: *Cultures of Knowledge. Networking the Republic of Letters, 1550-1750* (Oxford Universitet, 2011ff), med det pluralistiske perspektiv på videnskulturer samt betoningen af netværksrelationer og medier, snarere end de enkelte lærde korrespondenter.

Der har været forskellige tilløb til disciplindannelse i den underafdeling af den tværfaglige kulturhistorie, vi har med at gøre. Jeg vil fremhæve to af dem. De er beslægtede og griber i praksis ind i hinanden, men de anskueliggør alligevel to forskellige tilgange til lærdomskulturen ved at lægge vægt på henholdsvis information og viden: *informationshistorie* og *videnshistorie*. Det følger allerede af gængse definitioner af kernebegreberne, at de to faglige synspunkter har forskelligt fokus. Viden defineres normalt som noget personspecifikt. Det er information, der er blevet filtreret og fordøjet af en person til et særligt formål og integreret i hans/hendes vidensbase. Information repræsenterer noget primært, viden noget sekundært. Informationshistorien kommer f.eks. til udtryk i den amerikanske kulturhistoriker Ann M. Blairs

² Peter Burke: *What is Cultural History?*, Cambridge 2004.

³ Philipp Sarasin: Was ist Wissensgeschichte? *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 36/1, 2011, s. 166.

bog *Too Much to Know. Managing Scholarly Information before the Modern Age* (2010), der selv bruger betegnelsen om sit forehavende.⁴ Vægten ligger her på forskellige lærde teknikker til fordøjelse og filtrering af information eller med et moderne udtryk, som Blair selv alluderer til: informationshåndtering/information management. Generelt kan man sige, at perspektivet i informationshistorien først og fremmest er materielt, med tentakler til den moderne bog- og læsehistorie.⁵ Scenen er typisk henlagt til det lærde studerekammer.

Videnshistorien har et bredere, sociologisk sigte. Den er med mest opmærksomhed blevet lanceret af den produktive Peter Burke i *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to the Encyclopédie* (2000).⁶ Hvem har den sociale ret til viden? Sådan lyder det underliggende spørgsmål i Burkes syntese, der udforsker de lærde institutioners klassificering, autorisering og spredning af viden. Med sit institutionshistoriske perspektiv er fremstillingen først og fremmest en pointeret oversigt over de centrale elementer i den lærde republiks vidensinfrastruktur: dvs. bog-, tidsskrifts- og postvæsen samt hof, kirke, akademi, bibliotek og, efterhånden, universitet, der dog først spiller hovedrollen i det nyligt udkomne opfølgende bind om perioden fra 1750 til i dag.⁷ Ellers er videnshistoriens fodfæste mest solidt i den tysksprogede forskning ('Geschichte des Wissens' eller 'Wissensgeschichte').⁸ Om den gælder det dels, at den er mere teoretisk anlagt (ofte med anknytning til Foucaults

⁴ Ann M. Blair: *Too much to know. Managing scholarly information before the modern age*, New Haven/London 2010, jf. min anmeldelse af bogen i: *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdoms historia*, 2012, s. 269-271.

⁵ For indføringer i nyere international boghistorisk forskning, jf. Charlotte Appel: Bogmarkedets og læsningens historie ca. 1500-1700 i nyere europæisk forskning. En introduktion. *Fund og Forskning*, 32, 1993, s. 185-234 og introduktionskapitlet i Jens Bjerring-Hansen & Torben Jelsbak (red.): *Boghistorie*, 2010, s. 7-40. Den nyere hjemlige boghistoriske forskning er sammenfattet i Anders Toftgaard: Princely libraries, the readings of common man and the entry of the book cover into literary studies. *Trends in book history research in Denmark. Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, 20, 2013, s. 159-181.

⁶ Peter Burke: *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*, Cambridge 2000, jf. det perspektiverende anmeldelsesessay af Richard Yeo: Managing Knowledge in Early Modern Europe. *Minerva*, 40, 2002, s. 301-314.

⁷ Peter Burke: *A Social History of Knowledge. From the Encyclopédie to Wikipedia*, Cambridge 2012.

⁸ Videnshistoriske forskningscentre findes bl.a. i Zürich: *Zentrum Geschichte des Wissens* <www.zgw.ethz.ch> og Hamborg: *Arbeitsstelle für Geschichte des Wissens und der Literatur* <www.slm.uni-hamburg.de/ifg2/AGWL.html>.

epistemologi og Niklas Luhmans systemteori), dels at den – også hvad angår den tidligmoderne periode – har et videre perspektiv end lærdomskulturen: “etwa technisches Wissen, praktisches Wissen, prozedurales Wissen, Verwaltungswissen, Alltagswissen, soziales Wissen und ästhetisches, zumal visuelles Wissen”, alt dette, som hverken dækkes af videnskabshistorien eller de humanistiske og socialvidenskabelige fags historie, må videnshistorien befatte ifølge oplægget til konferencen *Was ist Wissensgeschichte?* (2011).⁹ I en programmatisk artikel under samme overskrift og fra samme år har den tyske historiker Philipp Sarasin overvejet muligheden af at lade begrebet viden (og videnshistorien) være afløser for angiveligt udtjente paradigmer som ‘nation’ (og den politiske historie) og ‘samfund’ (og socialhistorien).¹⁰

Uanset etiketten – informationshistorie, videnshistorie eller noget helt tredje – er det kendetegnende for den nyere udforskning af lærdomskulturen, at den søger at supplere og korrigere videnskabshistorien, der ofte bliver identificeret med naturvidenskabernes historie (‘history of science’). Således indrømmes åndsvidenskaber som filologi, historie og teologi en stor plads, der som påpeget af den tyske idéhistoriker Martin Mulsoy modsvarer deres rolle som tidligmoderne “Leitwissenschaften”.¹¹ På den anden side, hævder Mulsoy, kan man i en tidligmoderne sammenhæng gå galt i byen med udtryk som åndsvidenskab eller humaniora, når de forstås som modpolen til naturvidenskab i forlængelse af tankegangen i Charles P. Snows berømte forelæsning om “The Two Cultures” (1959). Den tids ideal om, hvad der var værd at vide, lærdom, *eruditio*, ligger hinsides moderne polær tænkning og snævre videnskabsbegreber. Både det gamle og det nye ideal sættes der præcist ord på i en iagttagelse af filosofen Niels Treschow fra begyndelsen af 1800-tallet, dvs. netop den tid, hvor fagspecialisten var ved erstatte polyhistoren som ledefigur: “Der er mange Slags Lærdom, men Videnskab er kun én eenste”.¹² For eksempler kan vi udmærket blive herhjemme, f.eks. i den tid, jeg arbejder med, årtierne o. 1700: Rigsfilologen Peder Syv (1631-1702) indsamlede ikke kun humaniora (ord, tekster og bøger) og

⁹ *Was ist Wissensgeschichte?*, Forschungszentrum Gotha, Universität Erfurt, d. 23.6.-24.6.2011.

¹⁰ Sarasin, 2011.

¹¹ Martin Mulsoy: *Die unanständige Gelehrtenrepublik. Wissen, Libertinage und Kommunikation in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart/Weimar 2007, s. VII.

¹² Treschow er citeret efter oplaget “Lærdom” i Videnskabernes Selskabs *Dansk Ordbog*, bd. 3. 1820.

‘antikviteter’ (f.eks. mønter og runeindskrifter), men også naturhistoriske oplysninger til en aldrig udgivet “Nordisk Fauna” og til Peder Kyllings bog om dansk flora *Viridarium Danicum* (1688).¹³ Ordbogsmanden Matthias Moth (1649-1719) var uddannet mediciner. Af samme grund indeholder artiklerne om sygdomme i leksikondelen af ordbogen udførlige beskrivelser af behandlingsforløb og recepter med målangivelser. “Hielpes saaledes” el. lign. hedder det efter den leksikalske definition.¹⁴ Endelig kan man f.eks. fremhæve anatomen Thomas Bartholin d. ældres berømte tidsskrift *Acta medica et philosophica Hafniensia* (1673-1680). Det var, som titlen afslører, ‘tværfakultært’. I *Acta* kunne runologiske eller arkæologiske meddelelser stå side om side med de medicinske, ligesom forskellige slags viden knyttedes sammen tematisk, f.eks. zoologi og filologi i Thomas og Casper Bartolins artikel “De Groenlandorum Unicornu et Lingva” (1675), dvs. om narhvalen og sproget i Grønland. – Selv om det snarere er forskningsspørgsmål end disciplinnavne, der er hovedsagen i nærværende introduktion, kan man sige, at det hjemlige begreb lærdomshistorie vinder ved det historiske støv, der omgærder den. Den dækker de mange vidensområder, som de lærde oscillerede imellem.

Inden vi går til temaerne i forskningsfeltet, skal der knyttes en kommentar til periodebegrebet *tidligmoderne*. Der er tale om et oversættelseslån fra engelsk, ‘early modern’. På tysk taler man om ‘frühe neuzeit’ om det samme. Begrebet dækker over tiden fra middelalderens slutning til den moderne periodes begyndelse, hvorfor det næsten siger sig selv, at de gængse angivelser for start- (1400, 1450, 1500, 1600) og slutpunkt (1700, 1779, 1800, 1850), som regel får et vagt ‘omkring’ foran sig. Periodediskussionen i og mellem forskellige historiografiske traditioner vil jeg gå uden om.¹⁵ Her skal det blot konstateres, at interessen for den tidligmoderne periode har haft stor resonans i den ny kulturhistorie. Måske skyldes det, som den tyske historiker Winfried

¹³ Jf. Svend Dahl: Peder Syv som Zoolog. Et gammelt Udkast til en “Nordisk Fauna”. *Danske Studier*, 1909, s. 51-68.

¹⁴ Se f.eks. ‘Jomfru syge’ (blegsot). Moths ordbog og leksikon er under digital udgivelse ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (finansieret af Carlsbergfondet), jf. betaversion <mothsordbog.dk>. Det omfangsrige foliomanuskript befinder sig i flere redaktioner på Det Kongelige Bibliotek.

¹⁵ Rids af periodebegrebets historie i hhv. angloamerikansk og tysk historiografi findes hos Phil Withington: *Society in Early Modern England: The Vernacular Origins of Some Powerful Ideas*, Cambridge 2010, s. 45-69, samt flere bidrag i Helmut Neuhaus (red.): *Die Frühe Neuzeit als Epoche*, München 2009 (= *Historische Zeitschrift*, 49).

Schulze har foreslået, at perioden tilbyder færre selvbeskrivelsesforsøg end det 19. og 20. århundrede. Det gør den teoretisk ubelastet og åben for mange forskellige tilnærmelser.¹⁶ Ud over disse muligheder for at illuminere de tidligmoderne fænomeners anderledeshed, som følger af den historiske distance, kan man med Martin Mulsow omvendt fremhæve periodens 'nyhedsværdi': I modsætning til antikken og middelalderen tilbyder det tidligmoderne en sådan rigdom af kilder, at det næsten altid er muligt, med de mest forskellige metoder, at komme tæt på aktørerne, lære deres fiduser at kende og begribe deres kontekster.¹⁷ Centralt i udforskningen af det tidligmoderne står nedbrydelsen af tradition og – nært knyttet hertil: det, Eric Hobsbawm har kaldt – "opfindelsen af tradition".¹⁸ Moderniseringsprocesser med andre ord: sekularisering, civilisering, socialdisciplinering, globalisering etc. Indimellem kan der i den forbindelse på bekostning af det 'tidlige' lægges for meget vægt på det 'moderne', idet de gamle fænomener fremstilles som foregribelser af vores kultur som led i en anakronistisk forskydning af en samtidsanalyse.¹⁹ En sådan "præsentisme" kan ikke mindst ligge på lur i viden(skab)shistorien, når der f.eks. trækkes paralleller mellem indekseringsforsøg i renæssancen og Google, den tidlige encyklopædisme og Wikipedia eller i det hele taget tales om *videnssamfundet*. Som alternativ hertil og som kur mod ensidige teleologiske fortællinger har begrebet *videnskultur*, ofte i flertalsformen *videnskulturer* ('Wissenskulturen', 'cultures of knowledge'), vundet indpas.²⁰

2. Aktører

Apropos præsentismen (respektive historismen) har det været diskuteret, hvordan man skal benævne de tidligmoderne aktører, lærde eller intellektuelle? Den engelske litteraturhistoriker Stefan Collini skelner

¹⁶ Winfried Schulze: Die Frühe Neuzeit als Vorlauf der Moderne. Ilko-Sascha Kowalczyk (red.): *Paradigmen deutscher Geschichtswissenschaft*. Berlin 1994, s. 64-80.

¹⁷ Mulsow 2007, s. VII.

¹⁸ Eric Hobsbawm: *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983. Den amerikanske historiker Anthony Grafton har i en artikel flyttet Hobsbawms 1800-talsdiagnose ned i renæssancen, jf. Anthony Grafton: Traditions of Invention and Inventions of Tradition in Renaissance Europe. Ann M. Blair m.fl. (red.): *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*, Philadelphia 1990, s. 8-38.

¹⁹ Heather Dubrow: The Term *Early Modern*. *PMLA*, 109/5, 1994, s. 1026.

²⁰ Jf. f.eks. Wolfgang Detel & Claus Zittel (red.): *Wissensideale und Wissenskulturen in der Frühen Neuzeit*. Berlin 2002.

mellem en udvidet og en indskrænket brug af begrebet intellektuel i det moderne humanistiske forskningslandskab.²¹ Det brede begreb kender vi fra den nyere lærdomshistorie herhjemme og fra Holberg-forskningen f.eks. I to antologier med titlen *Intellektuelle der frühen Neuzeit* (2002 og 2010) har forskellige forskningskollektiver forsøgsvis taget udgangspunkt i det indskrænkede begreb, dvs. den intellektuelle forstået som en for så vidt muligt social og politisk uafhængig eksistens med et skarpt kritisk beredskab.²² Normalt er det skikkelser som Jean-Paul Sartre, Émile Zola eller, hvis man skal strække den langt ned i 1800-tallet, Heinrich Heine, man forbinder med dette begreb om intellektualitet. Det kan dog også give mening at føre det længere tilbage som en slags produktiv anakronisme, der kan tilføje nuancer til vores forståelse af de lærde typer og deres tid. I hvert fald titter flere af forudsætningerne for den moderne fritsvævende intellektuelle allerede frem 1500- og 1600-tallet, f.eks. den professionelle journalistik, dannelsen af en ræsonnerende offentlighed og en uafhængig forfægtelse af politiske interesser.²³ Casestudierne i de to bind beskæftiger sig typisk med forhold i randområderne af de traditionelle institutioner. Det gælder f.eks. et artikelbidrag af Michael Oevermann om konflikten mellem arkitekten François d'Aguilon (1567-1617) og jesuitterordenens forstanderskab i forbindelse med byggeriet af Jesuitterkirken i Antwerpen.²⁴

Hvis man skulle indkredse et desto større delfelt af den lærdomshistoriske forskning, kunne man i sådanne tilfælde, hvor centralmagt og perifere eksistenser brydes, i stedet for intellektuelle tale om lærde outsiders. Strid, sprækker og dissens i enhedskulturen står bl.a. centralt i Martin Mulsows seneste bøger *Die unanständige Gelehrtenrepublik* (2007) og *Prekäres Wissen* (2012). Ved hjælp af en historisk antropologi, der som

²¹ Stefan Collini: *Absent Minds. Intellectuals in Britain*, Oxford 2006.

²² Jutta Held (red.): *Intellektuelle in der frühen Neuzeit*, München 2002 og Luise Schorn-Schütte (red.): *Intellektuelle in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2010. Begge bøger har hentet inspiration i den franske historiker Jaques le Goffs indkredsning af en ny socialgruppe i middelalderen, der søgte viden for dens egen skyld, intellektuelle, jf. Jaques le Goff: *Les intellectuels au moyen âge*, Paris 1957. En nyligt udkommet antologi om tidlige intellektuelle er Rainer Bayreuther m.fl. (red.): *Kritik in der Frühen Neuzeit. Intellektuelle avant la lettre*, Wiesbaden 2011 = *Wolfenbütteler Forschungen*, nr. 125, 2011.

²³ Jf. sammenfatningen af diskussionen 'lærd' eller intellektuel i Marian Füssel: Auf dem Weg zur Wissensgesellschaft? Neue Forschungen zur Kultur des Wissens in der Frühen Neuzeit. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 34/2, 2007, s. 278-280.

²⁴ Michael Oevermann: Die Pläne François Aguilons für den Bau der Antwerpener Jesuiterkirche. Held 2002, s. 119-145.

hos den amerikanske boghistoriker Robert Darnton med journalistisk tæft skildrer enkeltskæbner og deres virksomhed i jordhøjde, og en undergrundsorienteret idéhistorie, som man kender fra Jonathan Israels *Radical Enlightenment*, kommer vi tæt på kættere, ateister og fritænkere, men også mere generelt på den usikkerhed og fare, der kunne knytte sig til generering og deling af viden. Et godt eksempel er skildret i kapitlet "Das Verlorene Paket" i *Prekäres Wissen: Den lærde teolog i Göttingen* Christoph August Heumann (1681-1764) mistede en dag alle sine filosofihistoriske optegnelser i posten (som resultat af et svigt i postvæsenet eller et intrigant indgreb af konkurrenten Johann Christoph Gottsched). Heumann fik aldrig skrevet et filosofihistorisk værk siden.²⁵

Overordnet set er et stærkt hensyn til aktører og personer en vigtig tendens i den aktuelle historiske udforskning af tidligmoderne videnskulturer, som Marian Füssel har påpeget.²⁶ I den forbindelse kan man iagttage en udvidelse af persongalleriet til ikke kun at omfatte de store, kanoniserede tænkere. Det er et velkendt kulturhistorisk greb. Vi kender det bl.a. fra Chr. Bruuns Holberg-forskning, f.eks. *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil* (1858), der placerer den store forfatter og hans værk i et omfattende, kulørt 1700-talsmenageri. Det nye er, at de oversete aktører gribes typologisk an, f.eks. de nævnte (proto)intellektuelle eller lærde outsiders. Dertil kommer f.eks. dilletanter,²⁷ autodidakte,²⁸ samt ikke mindst kvinder i lærdoms-kulturen.²⁹ Knyttet til orienteringen mod aktører er en interesse for deres hverdag, livsformer og erfaringsverden, som den kommer til udtryk i almanakker, korrespondance og ikke mindst rejseoptegnelser, jf. f.eks. Martin Mulsows og den danske idéhistoriker Kasper Riisbjerg Eskildsens casestudier af rejser i den lærde republik.³⁰

²⁵ Martin Mulsow: *Prekäres Wissen. Eine andere Ideengeschichte der Frühen Neuzeit*, Berlin 2012, s. 288-315.

²⁶ Füssel 2007, s. 278.

²⁷ Jf. Marie-Theres Federhofer & Hanna Hodacs (red.): *Mellom pasjon og profesjonalisme. Dilettantkulturer i skandinavisk kunst og videnskab*, Trondheim 2011.

²⁸ Jf. Hans Rudolf Velten: Die Autodidakten. Zum Aufkommen eines wissenschaftlichen Diskurses über Intellektuelle gegen Ende des 17. Jahrhunderts. Held 2002, s. 55-81.

²⁹ F.eks. Julie D. Campbell & Anne R. Larsen (red.): *Early Modern Women and Transnational Communities of Letters*, London 2009 og Michaela Hohkamp & Gabriele Jancke (red.): *Nonne, Königin und Kurtisane. Wissen, Bildung und Gelehrsamkeit von Frauen in der Frühen Neuzeit*, Königstein 2004.

³⁰ Martin Mulsow: Reise durch die Gelehrtenrepublik. Soziales Wissen in Gottlieb Stollens Journal der Jahre 1703-04. Ulrich Johannes Schneider (red.): *Kultur der Kom-*

Parallelt med hvordan forfatteren gribes an i den moderne boghistorie, fremstår den lærde i den aktuelle lærdomshistorie både begrænset og afhængig. Der skrives (heldigvis) stadig bøger om store tænkere og tanker. Senest er vi herhjemme blevet begavet med filosofi- og videnskabshistorikeren Carl Henrik Kochs store værk om Isaac Newton.³¹ En tendens i mange intellektuelle biografier, som også i fint afmålte doser gør sig gældende hos Koch, er imidlertid en historisk kontekstualisering af geniernes virksomhed. Fortidens systematiske studier af natur og kultur bliver fastholdt i deres oprindelige sammenhænge, kulturelle, sociale og politiske. Mest skelsættende og omdiskuteret i den forbindelse har været den italiensk-amerikanske rets- og videnskabshistoriker Mario Biagiolis *Galileo, Courtier. The Practice of Science in the Culture of Absolutism* (1993). Her argumenterer forfatteren for, hvordan Galileos tidlige astronomiske opdagelser må forstås på baggrund af hans forhold til Mediciernes hof i Firenze. Galileo tilrettelagde ('fashioned') både sin karriere og sin videnskab under hensyntagen til patronsystemet og dets særlige sammenfletning af penge, magt og prestige.³² På tilsvarende vis bidrager den tidligere nævnte vægtning af kommunikations-, netværks- og transferperspektiver nødvendigvis til at relativere de enkelte lærde. Til gengæld kommer der flere og nye stemmer til.

En figur fra lærdomskulturen, der har nydt særlig opmærksomhed, er *polyhistoren*. Han blev et yndet mål for satire i det opbrud fra lærdomskulturen, der kendetegnede oplysningstidens mere verdensvendte og kritiske tankegang og – i et mere sociologisk perspektiv – den ny tids bestræbelser for at gøre sig fri af traditionen og finde et nyt legitimeringsgrundlag. En klassisk tekst i den forbindelse er Johann Burkhard

munikation. Die europäische Gelehrtenrepublik im Zeitalter von Leibniz und Lessing, Wiesbaden 2005, s. 185-201 og Kasper Riisbjerg Eskildsen: *Exploring the Republic of Letters: German Travellers in the Dutch Underground, 1690-1720*. Kristian H. Nielsen m.fl. (red.): *Scientists and Scholars in the Field: Studies in the History of Fieldwork and Expeditions*, 2012, s. 101-122.

³¹ Carl Henrik Koch: *Isaac Newton. Geniet og mennesket*, 2013.

³² Mario Biagioli. *Galileo, Courtier. The Practice of Science in the Culture of Absolutism*, Chicago, 1993. Som antydnet trækker forfatteren veksler på den amerikanske renæssancelitteraturhistorikeren Stephen Greenblatts begreb 'self-fashioning'. Det dækker over den proces, hvor identitet og offentlig persona dannes i overensstemmelse med et sæt af almindeligt accepterede sociale normer, jf. Stephen Greenblatt: *Renaissance Self-Fashioning. From More to Shakespeare*, Chicago 1980.

Menckes *De charlataneria eruditorum* (1715), Om de lærdes humbug.³³ Også Lessing og Holberg bl.a. ydede bidrag til den lærdomskritiske diskurs. I den kulturhistoriske forskning bliver polyhistorerne taget alvorligt – med den amerikanske historiker Anthony Graftons ord ikke opfattet som “figures of fun”, men som “types of learning”.³⁴ Selve idealet om at tilegne sig viden fra mange, evt. alle, vidensfelter har naturligt beskæftiget videnshistorien. Et konkret og fascinerende udgangspunkt har i den forbindelse været spørgsmålet: Hvem var den sidste person, der vidste alt? Et gængs bud er den gådefulde schweizer Anthanasius Kirchner (1601?-1680), der desuden er berømt for at have bestræbt sig på også at *dele* alt, hvad han vidste med andre som en art tidligmoderne informationscentral.³⁵ Kirchners samtidige, filosofen m.v. Leibniz har også fået skudsmålet. Det samme har englænderen Thomas Young (1773-1829).³⁶ Endelig kan man nævne et bud, som er påfaldende sent, nemlig den amerikanske videnskabsmand Joseph Leidy (1823-1891), som bl.a. syslede med palæontologi, anatomi og parasitologi.³⁷ Leonard Warrens bog om Leidy skildrer på interessant vis brydningerne mellem generalisten og en i tiltagende grad specialiseret og fragmenteret moderne videnskabelig kultur. I en vis forstand kan man dog sige, at bogens udgangspunkt er en anakronisme, der er hyppig i videnskabshistorien, nemlig lighedstegnet mellem naturvidenskabelig viden og viden som sådan. Leidy var snarere ‘polyscientist’ end polyhistor.

3. Praksis

En perspektivforskydning væk fra de store tænkere og idéer følger også af den kulturhistoriske orientering mod praksis. Det vil sige mod lærde, videnskabelige praksisser. ‘Praktik(en)’ (ty.) og ‘practice(s)’ (eng.) går igen i bogtitler fra forskningsfeltet, som det allerede er

³³ Marian Füssel: *The Charlatanry of the Learned. On the Moral Economy of the Republic of Letters in Eighteenth-Century Germany. Cultural and Social History*, 3/3, 2006, s. 287-300 og Ebbe Spang-Hanssen: Johann Burkhard Mencke og hans bog *Om de lærdes humbug. Fund og Forskning*, 11, 1964, s. 107-122.

³⁴ Anthony Grafton: *The World of the Polyhistor: Humanism and Encyclopedism. Central European History*, 18/1, 1985, s. 32.

³⁵ Paula Findlen: *Athanasius Kircher: The Last Man Who Knew Everything*, New York 2004.

³⁶ Andrew Robinson: *The Last Man Who Knew Everything: Thomas Young, The Anonymous Polymath Who Proved Newton Wrong, Explained How We See, Cured the Sick, and Deciphered the Rosetta Stone, Among Other Feats of Genius*, London 2006.

³⁷ Leonard Warren: *Joseph Leidy. The Last Man Who Knew Everything*, New Jersey 1998.

fremgået. Praksissynspunktet indebærer samtidig en forskydning væk fra det lærde arbejdes slutprodukter, det vil sige teksternes indhold (og tidligmoderne videnskab var først og fremmest tekstvidenskab). De centrale spørgsmål angår den lærde virksomhed og dens grænser og kan sammenfattes med de tyske historikere Helmut Zedelmaier og Martin Mulsow i forordet til deres indflydelsesrige antologi *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit* (2001): Hvordan har denne lærdom fungeret? Ved hjælp af hvilke teknikker og metoder blev der arbejdet, det vil sige, hvordan forløb vejen fra læsning over excerptet og de forskellige former for videnslagring til den lærde bog? Lå der en implicit 'politik' eller værdiforestilling til grund for det lærde vidensarbejde, som styrede selektionen undervejs og udelukkede bestemte temaer?³⁸ Med sådanne spørgsmål vil Zedelmaier og Mulsow – og feltet som sådan – rekonstruere den tidlige moderne videnskultur ikke som en 'genealogi af idéer og indsigter', men som en 'kulturel praksis'.³⁹ Bogtitler fra feltet anskueliggør fokuseringen på det lærde arbejde og dets faser, fra indsamling over lagring, ordning, systematisering til publicering: "Sammeln, Ordnen, Veranschaulichen"; "Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung", "Erschließen und Speichern von Wissen", "Collecting"; "Compilation and the Production of Knowledge"; "Making Knowledge".⁴⁰

En af de mest interessante bøger om de lærde praksisser er Ann M. Blairs *Too Much to Know. Managing Scholarly Information before the Modern Age* (2010), der kort blev omtalt ovenfor. Heri udforsker Blair de tidligmoderne note- og kompileringsteknikker, der lå til grund for encyklopædier og andre referenceværker. Hun viser, hvordan information

³⁸ Martin Mulsow & Helmut Zedelmaier (red.): *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*, Tübingen 2001, s. 1.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Frank Büttner m.fl. (red.): *Sammeln, Ordnen, Veranschaulichen. Zur Wissenskompilatorik in der frühen Neuzeit*, Münster/London 2003; Theo Stammen & Wolfgang E.J. Weber (red.): *Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung. Das europäische Modell der Enzyklopädien*, Berlin 2004; Werner Frank & Anette Syndikus (red.): *Erschließen und Speichern von Wissen in der Frühen Neuzeit*; Berlin: Akademieverlag, under udgivelse; Marjorie Swann: *Curiosities and Texts. The Culture of Collecting in Early Modern England*, Philadelphia 2001; Martin Gierl: *Compilation and the Production of Knowledge in the Early German Enlightenment*. Hans Erich Bödeker m.fl. (red.): *Wissenschaft als kulturelle Praxis 1750-1900*, Göttingen 1999, s. 69-103; og Benjamin Schmidt & Pamela H. Smith (red.): *Making Knowledge in Early Modern Europe: Practices, Objects, and Texts, 1400-1800*, Chicago 2008.

overførtes fra trykte bøger til håndskrevne excerptsamlinger, der omvendt kunne udgøre trykforlæg for nye bøger. Trykte kompilationer havde typisk rod i personlige håndskrevne noter fra en eller (ofte) flere kompilator(er). Samtidig udgjorde de 'ready-made-reading-notes' af en slags, som læsere ville ønske sig, hvis de ikke selv havde taget dem.⁴¹ Blair giver detaljerige indblik i kendte humanisters notesamlinger (Erasmus, Peresc og Leibniz bl.a.) og mere generelt i den humanistiske pædagogiks metoder til indøvelse af læsning, skrivning og mnemoteknik. Bogen udforsker desuden forskellige søge- og orienteringsredskaber i de trykte bøger (autoritets- og kildelister, indholdsfortegnelser, indekser, layout m.v.), hvad der leder Blair frem til en karakteristisk af en særlig læsemodus i lærdomskulturen: "consultational reading".⁴² Den involverede skimming og mønstring af store og disparate tekstkorpera, i modstrid med traditionelle forestillinger om den gamle, vegeterende læsning før den såkaldte 'læserevolution' omkring 1800 (Rolf Engelsing). Læsning var den vigtigste af de lærde praksisser.⁴³ Der var mange, kultur- og miljøspecifikke måder at læse på, og denne ligner til forveksling én, vi praktiserer i dag, både i gamle og nye medier (Blair modstår fristelsen og taler ikke om 'browsing'!).

Det er ikke alene tekstteknologiske hjælpemidler, Blair beskriver, men også mentale strategier. Den idéhistoriske ramme i fremstillingen er tidligmoderne erfaringer og fornemmelser knyttet til de voksende informationsmængder, 'information overload'.⁴⁴ De lærde praksisser fremstår i det lys ikke inertiske og pedantiske, men innovative og fornuftige. Der knytter sig i det hele taget en slags rehabilitering af lærdommen til praksissynspunktet. I sin studie *Defenders of the Text* (1991) om den humanistiske lærdom og dens efterliv viser Anthony Grafton, at lærdommen ('scholarship') hverken var et simpelt eller upraktisk foretagende,

⁴¹ Blair 2010, s. 62-115.

⁴² *Op. cit.*, s. 59.

⁴³ Blandt moderne forskningsbidrag til historiseringen af den lærde læsning og dens former kan nævnes: Lisa Jardine & Anthony Grafton: *Studied for Action: How Gabriel Harvey read his Livy. Past and Present*, 11, 1990, s. 3-51; Anthony Grafton: *The Humanist as Reader*. Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (red.): *A History of Reading in the West*, London 1991, s. 179-202, samt læserkapitler i Roger Chartier: *L'Ordre des livres. Lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence 1992.

⁴⁴ Om tidlig moderne 'information overload', jf. temanummeret i *Journal of the History of Ideas*, 64/1, 2003. Desuden kan man fremhæve Elizabeth L. Eisensteins *Divine Art, Infernal Machine. The Reception of Printing in the West from First Impressions to the Sense of an Ending*, Philadelphia 2011 (særligt kap. 3).

men arbejdede hånd i hånd med naturvidenskaben ('science') om udviklingen af moderne videnskab ('learning').⁴⁵ I Tyskland har den revisionistiske opmærksomhed i høj grad rettet sig mod lærdomskulturen perioden mellem slutningen af 1600-tallet og midten af 1700-tallet, hvor den tidlige oplysning tager fat, og nye typer træder frem i det intellektuelle landskab: kritiske *philosophes*, hurtige publicister og vittige hoveder som Mencke m.fl. 'Orientering' og 'pragmatisering' er blevet foreslået som mulige overbegreber for bestræbelserne på i stigende grad at få lærdommen gjort forståelig og vedkommende uden for de lærdes kreds.⁴⁶ Overgangsbegreber kan man kalde dem. De er med til at opløse det ofte skarpt optrukne skel mellem 1600-tal og 1700-tal, mellem lærdom og oplysning, som vi kende fra idé- og litteraturhistoriske fremstillinger.⁴⁷ Også *historia literaria*, der i 1700-tallet etablerede sig som disciplin og diskurs, særligt i Tyskland og Skandinavien, har været genstand for en nyvurdering.⁴⁸ Den kan på en gang opfattes som udtryk den lærde republiks sidste krampetrækning, en repetition af sig selv eller det, den tyske mediehistoriker Friedrich Kittler har kaldt for "endlose Zirkulation" i tiden før oplysningen, altså videnskabelig kommunikation uden ny vidensproduktion som grundlag og uden forestillinger om en ekstern målgruppe, men tendenserne til orientering og pragmatisering gør sig

⁴⁵ Anthony Grafton: *Defenders of the Text. The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450-1800*, Harvard 1991, s. 3-5.

⁴⁶ Sylvia Heudecker (red.): *Kulturelle Orientierung um 1700. Traditionen, Programme, konzeptionelle Vielfalt*, Tübingen 2004, særligt Dirk Niefanger: *Konzepte, Verfahren und Medien kultureller Orientierung um 1700*, s. 9-30, samt Frank Grunert: *Die Pragmatisierung der Gelehrsamkeit. Zum Gelehrsamkeitskonzept von Christian Thomasius und im Thomasianismus*. Ulrich Johannes Schneider (red.): *Kultur der Kommunikation: die europäische Gelehrtenrepublik im Zeitalter von Leibniz und Lessing*, Wiesbaden 2005, s. 131-154. Centralt i overgangen mellem lærdom og oplysning står i filosofien og juristen Christian Thomasius med sin nye universitetspædagogik og ikke mindst det tysksprogede, populærvidenskabelige tidsskrift *Gedanken oder Monats-Gespräche* etc. (1688-90), jf. f.eks. Manfred Beentz & Herbert Jaumann (red.): *Thomasius im literarischen Feld Neue Beiträge zur Erforschung seines Werkes im historischen Kontext*, Tübingen 2003. I en artikel om de første hjemlige forsøg på nationalbibliografi har jeg overvejet muligheden af at overføre disse perspektiver til danske forhold, jf. Jens Bjerring-Hansen: Peder Terpagers og Peder Syvs Boglader og den bibliografiske diskurs i lærdomskulturen o. 1700. *Danske Studier*, 107, 2012, s. 24-51.

⁴⁷ Mest berømt og indflydelsesrig er den franske idéhistoriker Paul Hazards konstatering af *La Crise de la conscience européenne, 1680-1715* i bogen af samme navn (1935).

⁴⁸ Om *Historia literaria* som genre, diskurs og mode-/reformvidenskab i den tyske lærdomskultur o. 1700, jf. Frank Grunert m.fl. (red.): *Historia literaria. Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 2007.

også gældende her.⁴⁹ Det munder ud i, at diskursen oversættes til nationalsprogene (tysk og efterhånden også dansk), hvad der på den anden side indebar en afsked til det grænseoverskridende faglige og sociale fællesskab i *respublica litterarum*.⁵⁰

4. Steder

Ved siden af studier med udgangspunkt i aktører, praksisser og temaer kan man iagttage en interesse for de steder, hvor vidensproduktionen og -udvekslingen fandt sted, "Orte des Wissens", "Places of Knowledge", "Lieux de savoir".⁵¹ Denne fokusering på lærdommens lokaliteter (regioner, byer, steder) og institutioner har imidlertid en lang og tung tradition bag sig, universitets- og bibliotekshistorie f.eks. har længe været selvstændige fagområder. Peter Burke har med *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot* (1990), jf. ovenfor, leveret en god syntese af de lærde institutioners historie, som samler op på mange af de vigtigste forskningsbidrag.

Som alternativer til hoffet og universitetet repræsenterede de tidligmoderne *akademier* vitale centre for vidensproduktion og -udveksling. Særligt de næsten 600 italienske akademier fra tiden før 1700, som var centre for mangesidige debatter om alt fra sprogforskning, litteratur, kunst, videnskab til ingeniørkunst, har været genstand for forskernes interesse, mest prominent i det engelske forsknings- og dokumentationsprojekt *The Italian Academies 1525-1700*.⁵² Siden 1988 er de hundredvis af skrifter fra det tyske Frugtbringende Selskab (1617-80), der var en afgørende inspiration for de sprogpatriotiske bestræbelser i dansk senrenæssance, blevet udforsket og gjort digitalt tilgængelige af et tysk forskningsprojekt *Die deutsche Akademie des 17. Jahrhunderts: Fruchtbringende Gesellschaft*.⁵³

⁴⁹ "Die Gelehrtenrepublik ist und bleibt endlose Zirkulation, ein Aufschreibesystem ohne Produzenten und Konsumenten", Friedrich Kittler: *Aufschreibesysteme 1800/1900*, München 1985, s. 12.

⁵⁰ Om nationaliseringen af den lærde republik i Tyskland med udblik til Danmark, jf. Kasper Riisbjerg Eskildsen: How Germany Left the Republic of Letters. *Journal of the History of Ideas*, nr. 65/3, 2004, s. 421-32.

⁵¹ Martin Scheutz m.fl. (red.): *Orte des Wissens*, Bochum 2004 (= *Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich*, bd. 18/19); Christian Jacob (red.): *Lieux de Savoir I-II*, Paris 2007 og 2011.

⁵² <italianacademies.org>

⁵³ <www.die-fruchtbringende-gesellschaft.de>

En af de mest omtalte bøger om tidligmoderne *universiteter* er den amerikanske videnskabshistoriker William Clarks *Academic Charisma and the Origins of the Research University* (2006). Gennem detaljerede studier af, hvordan former og normer, der i dag er hjørnesten i det akademiske liv, blev udviklet i 1700-tallets tyske universiteter – lektionskataloget, karaktersystemet, eksamen, publikationskrav ('publish or perish') m.v. – skildrer bogen det moderne forskningsuniversitets tilblivelse. Den 'akademiske karisma', der ifølge Clarks sociologisk anlagte tese drev udviklingen frem, knytter sig til en ny akademisk type. Denne moderne akademiker bestræbte sig først og fremmest på at tænke originalt og at skaffe sig berømmelse gennem publikationsvirksomhed.⁵⁴ I begge henseender opstod der herved en brudflade til den tendentielt selvforbyggende humanistiske etos hos de gamle lærde.

Biblioteket som vidensinstitution er et stort og vidt beskrevet emne. I et krydsfelt mellem bog- og lærdomshistorie fortsætter bibliotekshistorien granskningen af de gamle bogsamlinger – universitets-, akademi-, kloster-, hof-, fyrst(ind)e-, herregårds-, privat- og nationalbiblioteker – i kølvandet på den ældre forskning. Et nyere bidrag, der går til bibliotekerne med en tværfaglig, kulturhistorisk tilgang er den amerikanske historiker Jennifer Summits *Memory's Library. Medieval Books in Early Modern England* (2008) om det moderne biblioteks forhistorie med fokus på det middelalderlige og tidligmoderne England, 1400-1700. Gennem studier af bibliotekernes tekster, bøger og arkitektur argumenterer Summit for, at de overleverede middelalder kilder i engelske bogsamlinger er produkter af en kamp om at omdefinere fortiden, som også indebar en omdefinering af bibliotekernes funktion og identitet. Mere overordnet er Summits anliggende at vise, at biblioteket ikke kun var et sted for kontemplation og stilhed, men også en vigtig scene for intellektuel og politisk dynamik: "the library is not a retreat from worldly action, but a privileged site for it".⁵⁵ At moderne bibliotekshistorie ofte anlægger et praksissynspunkt og betoner de aktive og dynamiske sider bogsamlingernes tilblivelse og brug vidner f.eks. Wolfenbüttel-bibliotekaren Jill Beplers studier af tyske adelsbiblioteker om.⁵⁶

⁵⁴ William Clark: *Academic Charisma and the Origins of the Research University*, Chicago/London 2006, jf. Füssel 2007, s. 287-88.

⁵⁵ Jennifer Summit: *Memory's Library. Medieval Books in Early Modern England*, Chicago/London 2008, s. 37.

⁵⁶ F.eks. Jill Bepler: *Barocke Sammellust. Die Bibliothek und Kunstkammer des Herzogs Ferdinand Albrecht zu Braunschweig und Lüneburg (1636-1687)*, Weinheim 1988 og Jill Bepler

Udforskningen af tidligmoderne arkiver står højt på den kulturhistoriske dagsorden, parallelt med at arkivhistorie i det hele taget er ved at udvikle sig til et selvstændigt forskningsfelt.⁵⁷ Hvordan blev arkiverne skabt brugt, holdt ved lige og evt. gjort tilgængelige for offentligheden? Sådant lyder nogle vigtige forskningsspørgsmål. Indenfor dette tværvideenskabelige felt har den amerikanske historiker Jacob Soll i en studie behandlet den magtfulde minister under Ludvig 14. og flittige bog-, manuskript- og brevsamler, Jean Baptiste Colbert (1619-83): *The Information Master. Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System.* (2011). Den handler om, hvordan Colbert opbyggede et stort privatarkiv af papirer og en tilsvarende stor bogsamling, der blev en hjørnesten i hans nyordning af Bibliothéque Nationale. Dette fik til huse i Colberts palæ. Nationalbiblioteket blev Colberts bibliotek. De mange informationer, Colbert kontrollerede i arkiv og bibliotek, stillede han i statens tjeneste som en slags hemmelig efterretnings-tjeneste. Sammen med et hold informationsspecialister med vidt forskellig baggrund, historikere, bogholdere, benediktinermunke etc., sørgede Colbert f.eks. for, at kongen, når han ville invadere en by i en grænseregion, fik et middelalderligt dokument i hånden, der kunne legitimere overtagelsen.⁵⁸ Solls bog er en interessant og alt andet end støvet skildring af lærde samlere, gamle arkiver og bureaukratiske procedurer. Den giver et originalt indblik i, hvordan humanisme og absolutisme kunne spille sammen i den tidligmoderne stat.⁵⁹

ler (red.): *Sammeln, Lesen, Übersetzen als höfische Praxis der Frühen Neuzeit. Die böhmische Bibliothek der Fürsten Eggenberg im Kontext der Fürsten- und Fürstinnenbibliotheken der Zeit*, Wiesbaden 2010 (= Wolfenbütteler Forschungen 126).

⁵⁷ Randolph C. Head: "Historical research on archives and knowledge cultures: an interdisciplinary wave". *Archival Research*, 10/3, 2010, s. 191-194. Dette specialnummer af tidsskriftet samler sig om temaet: *Archival Knowledge Cultures in Europe, 1400-1900*.

⁵⁸ Jacob Soll: *The Information Master. Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, Ann Arbor 2011. Den danske historiker og jurist Otto Sperling d. Yngre (1634-1715) arbejde som bibliotekar for Colbert i hans sidste år 1781-83, men hvorvidt han spillede en rolle i hans informationssystem vides ikke.

⁵⁹ Om den tidligmoderne informationsstat, jf. også Edward Higgs: *The Information State in England: The Central Collection of Information on Citizens, 1500-2000*, London 2004 og Anna Maria Forssberg: *Att hålla folket på gott humör: Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655-1680*, Stockholm 2005 (=Stockholm Studies in History, bd. 80).

5. Medier

Det er indlysende, at *bogen* havde en privilegeret status i den vidensorganisation og -formidling, der fandt sted i den lærde republik. Andre trykte medier spillede imidlertid også en rolle (disputationer og tidskrifter f.eks.). Dertil kommer, at alle disse tryksager indgik i et større kommunikationssystem, der også indeholdt skrevne og talte ord.⁶⁰ Medierne konkurrerede med og komplementerede hinanden. Endelig kan man som en tendens i lærdomskulturen fremhæve en hemmelig eller upublicistisk produktivitet, som ikke rigtig er blevet tematiseret i forskningen.”Hvorfor skulle jeg meddele andre den Viden, jeg har erhvervet ved min sure Sved og med mange Omkostninger og Farer? Hvorfor skulle jeg anvende Penge paa Postbudene?” skrev filologen og samleren Theodor Peträus (ca. 1630-1672) i et brev.⁶¹ Og hans reaktion er nok tilspidset i sin polemik, men den ikke er enestående. Man støder ofte på om ikke en modstand, så i hvert fald skepsis eller tøven i lærdomskulturen, når det gælder publicering og videndeling. En oscilleren mellem åbenhed og lukkethed, samarbejde og konkurrence. Skismaer der f.eks. kan aflæses af Peder Syvs mangesidige produktion, der indeholdt både håndbogsprojekter, herunder ét om dansk sprog, der faktisk blev trykt (*Betænkninger om det Cimbriske Sprog*, 1663), og samlearbejder uden gang på jorden.⁶²

På den ene eller anden måde – højst nærværende, men indimellem også, fra et moderne perspektiv, underligt fraværende – er bogen på spil i lærdomskulturen, og boghistoriske perspektiver er integreret over alt i forskningen, mere eller mindre bevidst forbundet til det egentlige boghistoriske forskningsfelt. Af vigtige bidrag fra dette felt, der belyser tidligmoderne bogproduktion og bogmarkedsforhold, er det ikke til at komme uden om Elisabeth L. Eisensteins *The Printing Press as an Agent of Change* (1979) om bogtrykkets kulturelle gennemslagskraft og kommunikative perfektibilitet, tidligere introduceret på dette sted af Charlotte Appel.⁶³ Som supplementer til Eisensteins mesterfortælling er der

⁶⁰ Jf. Peter Burke: The Social History of Knowledge revisited. *Modern Intellectual History*, 4/3, 2007, s. 523. I artiklen relaterer forfatteren sine hovedtanker til indsigterne fra den nyeste boghistoriske forskning.

⁶¹ Cit. efter R. Paulli i Carl S. Petersen (red.): *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, bd. I: *Den danske Litteratur fra Folkevandringstiden indtil Holberg*, 1929, s. 861.

⁶² Jf. Bjerring-Hansen 2012.

⁶³ Appel 1993, s. 211-216.

siden kommet flere ambitiøse fremstillinger af perioden til: Adrian Johns' *The Nature of the Book* (1998) imødegår heftigt Eisensteins opfattelse af bogtrykket som en stabiliserende og standardiserende faktor og tegner i det hele taget billedet af en mere kompliceret trykkekultur (bl.a. med udgangspunkt i Tycho Brahes private trykpresse og til dels lukkede og manuskriptbårne kommunikationssystem).⁶⁴ David McKittericks *Print, Manuscript and the Search for Order 1450-1830* (2003) går med brod til bl.a. Eisenstein, dog mindre polemisk end Johns, i rette med en moderne overbetoning af Gutenbergs trykrevolution og bogmediets betydning i den tidligmoderne epoke, hvor manuskripter og trykte bøger længe var komplementær snarere end alternativer for forfattere og læsere.⁶⁵ Andrew Pettegrees: *The Book in the Renaissance* (2010) balancerer nuanceret mellem synspunkterne på bogtrykket i de første 150 år efter Gutenberg med et negativt afsæt i, det han kalder en 'humanistisk mytologi' omkring den trykte bog. Pettegrees revision af mytologien knytter sig til en stærkere betoning af pengenes betydning, f.eks. de økonomiske incitamenter blandt bogproducenterne, som inddækkede, at først og fremmest de let omsættelige artikler holdt trykpresserne kørende.⁶⁶ Endelig kan det nævnes, at Eisenstein selv har skrevet en fodnote til sit værk, der adresserer fem århundreders ambivalente holdninger til bogtrykkets værdi som videns teknologi: *Divine Art, Infernal Machine* (2011).⁶⁷

En særlig slags bøger, der naturligt har påkaldt sig videnshistorisk opmærksomhed, skal fremhæves, trykte *encyklopædier* og *leksika*.⁶⁸ Eller "Wissensapparate" – med Ulrich Johannes Schneider og Helmut Zedelmaiers udtryk – der som et resultat af de øvrige bøgernes mængde og umuligheden af at have dem alle til rådighed blev flere og flere i tiden mellem middelalderen og oplysningen.⁶⁹ Udforskningen har blandt andet

⁶⁴ Adrian Johns: *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*, Chicago/London 1998.

⁶⁵ David McKitterick: *Print, Manuscript and the Search for Order, 1450–1830*, Cambridge 2003.

⁶⁶ Andrew Pettegree: *The Book in the Renaissance*, New Haven/London 2010.

⁶⁷ Eisenstein 2011.

⁶⁸ F.eks. Stammen & Weber 2004 og Martin Schierbaum (red.): *Enzyklopädistik 1550-1650. Typen und Transformationen von Wissensspeichern und Medialisierungen des Wissens*, Münster/London 2009.

⁶⁹ Ulrich Johannes Schneider & Helmut Zedelmaier (red.): *Wissensapparate. Die Enzyklopädistik der Frühen Neuzeit*. Richard van Dülmen & Sina Rauschenbach (red.): *Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft*, Köln 2004, s. 349-363.

handlet om de tekniske greb og principper, hvormed encyklopædi-sterne ordnede den skriftligt overleverede lærde viden.⁷⁰ Desuden har man beskæftiget sig med genrens udvikling, f.eks. hvordan begrebet viden og samtidig bøgernes målgruppe mod slutningen af perioden bevægede sig fra 'lærd' til 'almen', påvirket af oplysningens idealer om popularisering.⁷¹ Encyklopædisk praksis og tænkning er blevet opfattet som indbegrebet af den lærde forvaltning af viden. Det er tilfældet hos Ann M. Blair, der indbefatter alle trykte kompilersarbejder (florilegier, konkordanser, kompendier, bibliografier, ordbøger) i betegnelsen 'encyklopædisk'. Hos Anthony Grafton er 'encyklopædismen' en af to ingredienser i polyhistorfiguren, nemlig den metodiske, humanismen er den filosofiske.⁷²

I sammenhæng med encyklopædistikken kan man fremhæve andre, tilsyneladende inferiøre medier til informationshåndtering, som nu er overflødiggjort af IT-værktøjer, f.eks. *papirslipper* og prototypiske *kortkataloger*, der er emnet for Markus Krajewskis originale mediehistoriske studie *ZettelWirtschaft* (2002).⁷³ Den rummer kapitler af disse ordensredskabers forhistorie hos bl.a. schweiziske polyhistor og bibliograf Conrad Gesner, der brugte slipper til indeksering af bøger (håndskrevne og udklip fra bøger, der blev fastgjort med en selvopfundet lim).

Et afgørende kommunikationsmiddel i den lærde republik var *brevet*. Brevene, der susede af sted på kryds og tværs af republikken, var i høj grad udtryk for tidens organisationstrang- og glæde. Korrespondancerne holdt sammen på virtuelle fællesskab mellem folk, der havde fælles interesser, men var placeret mange forskellige steder i verden (det vil først og fremmest sige Europa). "Correspondence was the information superhighway of the early modern world" hedder det i motiveringen af det store engelske forsknings- og digitale udgivelsesprojekt *Cultures of Knowledge. Networking the Republic of Letters, 1550-1750* (Oxford).⁷⁴ Netværks- og transferperspektivet i dette projekt er karakteristisk for den nyere udforskning af brevkommunikationen i det

⁷⁰ Jf. f.eks. Blair (2010) og Helmut Zedelmaier: "Facilitas inveniendi. Zur Pragmatik alphabetischer Buchregister", Stammes & Weber (2004), s. 191-203.

⁷¹ F.eks. Ulrich Johannes Schneider: *Die Erfindung des allgemeinen Wissens. Enzyklopädisches Schreiben im Zeitalter der Aufklärung*, Berlin 2013.

⁷² Grafton 1985.

⁷³ Markus Krajewski: *ZettelWirtschaft. Die Geburt der Kartei aus dem Geiste der Bibliothek*, Berlin 2002.

⁷⁴ <www.culturesofknowledge.org/?page_id=2>

hele taget.⁷⁵ I tysk forskning har man f.eks. med udgangspunkt i den også på dette område næsten ubegribeligt produktive Leibniz' korrespondance undersøgt dynamikker i spredningen og organisationen af viden i 1600-tallet. Den bestod af i hvert fald 15.000 breve og 1100 korrespondenter, der selv førte mere eller mindre omfattende brevvekslinger.⁷⁶ Et amerikansk forskningsprojekt, *Mapping the Republic of Letters* (Stanford), forsøger ved hjælp af forskellige digitale kvantificerings- og visualiseringsteknikker (*mapping*) at udforske og formidle disse dynamikker, bl.a. med udgangspunkt i Voltaires og Benjamin Franklins korrespondancer.⁷⁷ I de lærde breve bliver store idéer diskuteret og medieret. Men ofte havde de et mere praktisk indhold – excerperer fra den lokale bogproduktion, forespørgsler om bogindkøb eller byttemhandel etc., hvad der imidlertid også har værdi i videnshistorisk perspektiv. Rent praktisk og effektiv er Holbergs overleverede korrespondance, f.eks. med hans bogkommissær i Trondheim. Den har fået skudsmålet “en Forretningskorrespondance [...] kun af Interesse til Bestemmelse af hans egen Retskrivning”, men set fra et kulturhistorisk perspektiv kan man glæde sig over, at disse vidnesbyrd om Holbergs netværk er bevaret. De fortæller noget om, hvordan forfatteren interagerede med bogmarkedet for at få spredt sine skrifter så vidt og bredt som muligt.⁷⁸

Brevet udviklede sig i det 17. og 18. århundrede til et hurtigt og i den forstand moderne medium pga. effektiviseringer af både retorik (brevstil) og infrastruktur (postvæsen). Imidlertid fik det fra slutningen af 1600-tallet konkurrence af et nyt medium, *tidsskriftet*, der fungerede som en slags offentlig, centralt redigeret brevveksling. I Jürgen Habermas' ånd forbinder man ofte spontant de tidlige tidsskrifter med æstetiske og moralske skrifter af *Spectator*-typen og dermed de mere progressive sider af oplysningen. De lærde og videnskabelige periodika, der med tilknytning til lærde akademier (f.eks. den franske *Journal des sçavans* eller *Philosophical Transactions of the Royal Society*, begge fra 1665) eller i mere uformelle intellektuelle netværk (f.eks.

⁷⁵ “Denn Korrespondenz ist Netzwerkgeschehen und erhält ihre historische Substanz im vollen Sinn erst, wenn sie als Netzwerkgeschehen Faßbar ist, statt an Personen ausgerichtet, Individualität zu überzeichnen”, Martin Gierl: *Korrespondenzen, Disputationen, Zeitschriften. Wissensorganisation und die Entwicklung der gelehrten Medienrepublik zwischen 1670 und 1730*. Van Dülmen & Rauschenbach 2004, s. 426.

⁷⁶ Jf. Gierl 2004, s. 426-428 og litteraturhenvisninger dér.

⁷⁷ <republicofletters.stanford.edu/>

⁷⁸ Jf. Jens Bjerring-Hansen: *Ludvig Holberg på bogmarkedet Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet* (under udgivelse, udkommer foråret 2014), kap. 6.

Bartholins allerede nævnte *Acta*) blev imidlertid hurtigt et central led i den lærde vidensorganisation. Allerede i 1721 hævder en italiensk iagttagere, at næppe nogen kulturel opfindelse havde øvet så stor en indflydelse på Europa.⁷⁹ Et tysk øjenvidne fra 1716 bemærker, at “viele Buchläden nicht mehr Buchläden, sondern Journal-Läden heissen möchten”.⁸⁰ Og på samme tid oplever den danske tidsskriftspresse et forsinket og afledt *boom* i kraft af pioneren Joachim Wielandts mange og – i et komparativt perspektiv – næsten uudforskede periodiske projekter på dansk, tysk og latin. De indbefattede som bekendt også “lærde Tidender”. De lærde tidsskrifter med deres formidling, sortering og ordning af aktuelt bogstof og begivenheder gjorde ifølge Martin Gierl information til viden.⁸¹ Dets funktioner levede videre efter deres storhedstid indarbejdet i nyere tidsskriftstyper. Det har vi herhjemme et eksempel på i Knud Lyhne Rahbeks ‘blandede’ eller ‘almenkulturelle’ *Minerva* (1785-1808). Dets tredje af fire afdelinger omhandler “Litteratur”. Det skal forstås i den gamle og bredere betydning, lærdom. Og i sin lakoniske og systematiske gennemgang af nyt fra forskellige vidensfelter minder det om formidlingen i de gamle lærde tidsskrifter. Selv i et internationalt perspektiv skorter det desværre på udfoldede monografier og synteser om de lærde i tidsskrifter med nationalt eller internationalt perspektiv. De har på den anden side en vigtig plads i nogle af de mest centrale kultur- og idéhistoriske fremstillinger af 1600- og 1700-tallet fra de senere år. Her kan man igen fremhæve Peter Burkes *The Social History of Knowledge*, der med sit institutionsperspektiv bl.a. lægger vægt på tidsskriftet i skildringen af overgangen fra lærdom til videnskab og de videnskabelige felters løsrivelsesproces.⁸² Som det gælder den lærde korrespondance har tidsskriftslitteraturen også ansporet digitale forsknings- og udgivelsesprojekter, f.eks. *Gelehrte Journale und Zeitungen als Netzwerke des Wissens im Zeitalter der Aufklärung* (Göttingen) og *Mangfoldige offentligheder* (Oslo). Med tanke på de dår-

⁷⁹ Der er tale om Scipio Maffei (1675-1755), citeret efter Jonathan Israel: *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford 2001, s. 142.

⁸⁰ Den anonyme skribent er citeret efter Gierl 2004, s. 430.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² Jf. Burke 2000, s. 168-69 og Burke 2012, s. 97-100 og 164-67. De lærde tidsskrifter er desuden viet et kapitel i Israel 2001, s. 142-155. Blandt mange videnskabelige artikler og antologikapitler kan nævnes Martins Gierls bidrag til placering af tidsskrifterne i den tidligmoderne medieøkologi, jf. Gierl 2004 og The ‘gelehrte Zeitung’ and the social presentation of knowledge. Self-reviews in the Goettingischen gelehrten Anzeigen, <www.histnet.cnrs.fr/research/periodiques-savants/article.php?id_article=71>

ligt overleverede skrifers utilgængelighed, deres ofte grænseoverskridende karakter, deres enorme akkumulering af viden og ikke mindst tidsskrifternes centrale kultur og viden(skabs)historiske betydning vil digitale arkiver som disse blive af stor værdi for mange.

6. Lærdom og digital humaniora

Den omfattende interesse for tidligmoderne informationshåndtering og videnskulturer blev indledningsvis udlagt som en slags refleks af den moderne situation og diskussion. Dette skal afrundingsvis uddybes lidt. Der ligger ikke alene en mere eller mindre tydeligt udtrykt fascination bag den historiske udforskning, men som tidligere nævnt også elementer af rehabilitering af de gamle aktører og praksisser. Måske hænger den sammen med humanioras ofte påberåbte eksistentielle (og økonomiske) krise og den trang (og tvang) til grundlagsdiskussioner, der knytter sig hertil? Humanistiske fag og teknikker spillede en afgørende rolle ikke alene organiseringen af lærdomskulturen, men også i det beredskab, som skulle håndtere, sortere og formidle de tiltagende informationsmængder. I den moderne *Digital Humanities*-bølge, der vokser op nedefra og tilskyndes ovenfra under stikord som 'forskningsinfrastruktur', synes man at støde på forestillinger om humanioras muligheder for nyttiggørelse og samfundsinvolvering, der flugter med de gamle bestræbelser. Ovenfor er nævnt en række eksempler på tidligmoderne databaser, men bølgen omfatter også moderne materiale, f.eks. radioarkiver (LARM, Københavns Universitet) og ordbøger (sproget.dk, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab). Projekter, der skaber øer af omhyggeligt kurateret viden i nettets hav af information. Der er som sagt tale om en bølge. Den har tidligere haft toppe. Projektlederen af det allerede omtalte *Mapping Enlightenment*, Dan Edelstein, taler om et 'metodologisk moment'. Det vækker mindelser om tiden i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede, hvor den informationsflod, der fulgte efter innovationer i kommunikation, transport og videnskab, skulle inddæmnes, og hvor nye discipliner blev grundlagt, og gamle fik indarbejdet nye retninger. Her var en række store humanistiske forskere dybt involveret i de praktiske sider af arbejdet.⁸³

⁸³ Patricia Cohen: Digital Keys for Unlocking the Humanities' Riches. *The New York Times*, 16.11.2010 <www.nytimes.com/2010/11/17/arts/17digital.html?pagewanted=all&_r=0>.

I Moths ordbog fra o. 1700, der meget apropos netop er udkommet for første gang i en betaversion på nettet, rummer artiklen 'lærd' et interessant idiomatisk eksempel, konstrueret eller kompileret: "Lærde Folk meddeler gerne deres Videnskaber" (<mothsordbog.dk>).⁸⁴ Det er fremgået ovenfor, at sådan var situationen ikke nødvendigvis. Nogle store ånder publicerede næsten ikke, men var nok så produktive og innovative, andre organiserede og meddelte først og fremmest andres videnskabelige arbejder. Det minder kort sagt meget om dagens mindst lige så interessante situation.

Afsluttende note

Min oversigt har fokuseret på nyere, internationale, især tyske og engelsk-amerikanske, bidrag til udforskningen af tidligmoderne videnskulturer, særligt dem, hvor synspunkterne er trukket skarpt op. Gennem de sidste par årtier er der også herhjemme kommet vægtige, kulturhistorisk anlagte bidrag med danske forhold som omdrejningspunkt. Blandt behandlinger af relevante temaer kan nævnes: biblioteker (Harald Ilsø), historieskrivning (Karen Skovgaard-Petersen), lærde kvinder (Marianne Alenius), naturfilosofi og medicin (Morten Fink-Jensen), patronsystemet (Peter Zeeberg) og lærde visesamlere og -udgivere (Flemming Lundgreen-Nielsen).⁸⁵ Desuden kan man fremhæve de store monografier over Anders Sørensen Vedel (Marita Akhøj Nielsen) og Johann Albert Fabricius (Erik Petersen) samt den inte-

⁸⁴ Som parallelsted anføres et mere universelt ordsprog hos Erasmus, til yderligere uddybning, snarere end autoritetsbelæg: "Apertæ Musarum Januæ" (musernes porte er åbne, fra *Adagia* 2.7.41). Tilsyneladende har Moth som noget nyt arbejdet med dansk som udgangspunkt og ledt efter latinske modsvarigheder siden hen.

⁸⁵ Harald Ilsø: *Det kongelige Bibliotek i støbeskeen. Studier og samlinger til bestandens historie indtil ca. 1780*, 1999; Karen Skovgaard-Petersen: *Historiography at the Court of Christian IV (1588-1648): Studies in the Latin Histories of Denmark by Johannes Pontanus and Johannes Meursius*, 2002; Marianne Alenius: *Learned Scandinavian Women in the 17th and 18th Centuries. Medieval & Renaissance Texts & Studies*, 86, 1991, s. 177-187; Morten Fink-Jensen: *Fornuften under troens lydighed. Naturfilosofi, medicin og teologi i Danmark 1536-1636*, 2004; Peter Zeeberg: Heinrich Rantzau (1526-98) and his humanist collaborators. The examples of Reiner Reineccius and Georg Ludwig Froben. Eckhard Keßler & Heinrich C. Kuhn (red.): *Germania latina – Latinitas teutonica. Politik, Wissenschaft, humanistischer Kultur vom späten Mittelalter bis in unsere Zeit*, München, 2003, s. 539-52; og Flemming Lundgreen-Nielsen: Anders Sørensen Vedel og Peder Syv. To lærde folkevisseudgivere. Flemming Lundgreen-Nielsen & Hanne Ruus (red.): *Svøbt i vår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*, 4, 2002, s. 153-374.

ressante perspektivering af humanistisk dannelseskultur og forholdet mellem magt og lærdom i Sebastian Olden-Jørgensens Griffenfeld-biografi.⁸⁶ Dertil kommer f.eks. aktiviteten i Forum for Renæssancestudier, herunder skriftserien *Renæssancestudier* (Museum Tusulanums Forlag). Samme forlags serie *Tidlig moderne* griber også ind i feltet. Endelig kan man nævne hjemlige digitale projekter, f.eks. *Ludvig Holbergs skrifter* samt *Renæssancens sprog i Danmark* og *Barokkens opdyrkning af det danske sprog* med tilknyttede ordbogsudgivelser (alle Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ligesom *Moths Ordbog*). Sidst men ikke mindst selvfølgelig Det Kongelige Biblioteks perspektivrige masse-digitaliseringsprojekt *Early European Books*, der er i fuld gang med at tilgængeliggøre alle bibliotekets trykte kilder frem til 1700. Med et par museklik er man tilbage i det tidligmoderne!

SUMMARY

JENS BJERRING-HANSEN: *The pre-history of the Knowledge Society. An introduction to recent international exploration of early modern knowledge cultures c. 1500-1800*

The scope of this review essay on *The pre-history of the Knowledge Society* is to introduce new explorations (writings, research projects and web resources) into early modern cultures of knowledge c. 1500 to 1800. It focuses mainly on German and Anglo-American scholarship from the last two decades. The dialogue between these traditions, e.g. the material-orientated 'information history' and the often more anthropological informed field of 'Wissensgeschichte', has been almost non-existent. Bringing the two traditions together is a purpose in itself with this essay. A common focal point in the exploration of early modern knowledge cultures, it is argued, is an emphasis partly on the practices of knowledge management, whether practical or mental, and partly on the hybridity of knowledge. Notable and exemplary books, articles and projects from this broad field are divided into thematic headings: actors of knowledge, practices of knowledge, places of knowledge and media. Finally, the burgeoning interest in early modern practices and norms of scholarly production is suggested as representing both a reorientation and a retro-orientation of Humanities in the digital age.

⁸⁶ Marita Akhøj Nielsen: *Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder*, 1-2, 2004; Erik Petersen: *Intellectum liberare. Johann Albert Fabricius – en humanist i Europa I-II*, 1998; og Sebastian Olden-Jørgensen: *Kun navnet er tilbage. En biografi om Peter Griffenfeld*, 1999.

BIBLIOGRAFI

- Bayreuther, Rainer m.fl. (red.): *Kritik in der Frühen Neuzeit. Intellektuelle avant la lettre*, Wiesbaden 2011 (= *Wolfenbütteler Forschungen*, nr. 125).
- Beentz, Manfred og Herbert Jaumann (red.): *Thomasius im literarischen Feld. Neue Beiträge zur Erforschung seines Werkes im historischen Kontext*, Tübingen 2003.
- Beppler, Jill (red.): *Sammeln, Lesen, Übersetzen als höfische Praxis der Frühen Neuzeit. Die böhmische Bibliothek der Fürsten Eggenberg im Kontext der Fürsten- und Fürstinnenbibliotheken der Zeit*, Wiesbaden 2010 (= *Wolfenbütteler Forschungen* 126).
- Beyrer, Klaus & Hans-Christian Täubrich (red.): *Der Brief. Eine Kulturgeschichte der schriftlichen Kommunikation*, Frankfurt a. M. 1997.
- Biagioli, Mario: *Galileo, Courtier. The Practice of Science in the Culture of Absolutism*, Chicago/London 1993.
- Blair, Ann M.: *Too much to know. Managing scholarly information before the modern age*, New Haven/London 2010.
- Burkard, Thorsten m.fl. (red.): *Politik – Ethik – Poetik. Diskurse und Medien frühneuzeitlichen Wissens*, Berlin 2011.
- Burke, Peter: *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*, Cambridge 2000.
- Burke, Peter: *What is Cultural History?*, Cambridge 2004.
- Burke, Peter: The Social History of Knowledge revisited. *Modern Intellectual History*, 4/3, 2007, s. 521-535.
- Burke, Peter: Can We Speak of An Early modern World? *IIAS Newsletter*, 43, 2007, s. 10.
- Burke, Peter: *A Social History of Knowledge. From the Encyclopédie to Wikipedia*, Cambridge 2012.
- Büttner, Frank m.fl. (red.): *Sammeln, Ordnen, Veranschaulichen. Zur Wissenskompiletorik in der frühen Neuzeit*, Münster/London 2003.
- Campbell, Julie D. & Anne R. Larsen: *Early Modern Women and Transnational Communities of Letters*, Farnham/London 2009.
- Chartier, Roger: *L'Ordre des livres. Lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence 1992.

- Clark, William: *Academic Charisma and the Origins of the Research University*, Chicago/London 2006.
- Detel, Wolfgang & Claus Zittel (udg.): *Wissensideale und Wissenskulturen in der frühen Neuzeit / Ideals and Cultures of Knowledge in Early Modern Europe*, Berlin 2002.
- Dubrow, Heather: The Term Early Modern. *PMLA*, 109/5, 1994, s. 1025-26.
- Dülmen, Richard van & Sina Rauschenbach: *Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft*, Köln 2004.
- Eisenstein, L. Elisabeth: *Divine Art, Infernal Machine. The Reception of Printing in the West*, Philadelphia 2011.
- Eskildsen, Kasper Riisbjerg: How Germany Left the Republic of Letters. *Journal of the History of Ideas*, 65/3, 2004, s. 421-32.
- Eskildsen, Kasper Riisbjerg: Exploring the Republic of Letters: German Travellers in the Dutch Underground, 1690-1720. Kristian H. Nielsen m.fl. (red.): *Scientists and Scholars in the Field: Studies in the History of Fieldwork and Expeditions*, Århus 2012, s. 101-122.
- Federhofer, Marie-Theres & Hanna Hodacs (red.): *Mellom pasjon og profesjonalisme. Dilettantkulturer i skandinavisk kunst og videnskab*, Trondheim 2011.
- Felfe, Robert & Angelika Lozar (red.): *Frühneuzeitliche Sammlungspraxis und Literatur*, Berlin 2006.
- Findlen, Paula: *Athanasius Kircher: The Last Man Who Knew Everything*, New York 2004.
- Füssel, Marian: *The Charlatanry of the Learned: On the Moral Economy of the Republic of Letters in Eighteenth-Century Germany. Cultural and Social History*, 3/3, 2006, s. 287-300.
- Füssel, Marian: Auf dem Weg zur Wissensgesellschaft? Neue Forschungen zur Kultur des Wissens in der Frühen Neuzeit *Zeitschrift für Historische Forschung*, 34/2, 2007, s. 274-289.
- Gierl, Martin: Compilation and the Production of Knowledge in the Early German Enlightenment. Hans Erich Bödeker m.fl. (red.): *Wissenschaft als kulturelle Praxis 1750-1900*, Göttingen, 1999, s. 69-103.
- Gierl, Martin: Korrespondenzen, Disputationen, Zeitschriften. Wissensorganisation und die Entwicklung der gelehrten Medienrepublik zwischen 1670 und 1730. Van Dülmen & Rauschenbach 2004, s. 417-438.

- Grafton, Anthony: The World of the Polyhistor: Humanism and Encyclopedism. *Central European History*, 18/1, 1985, s. 31-47.
- Grafton, Anthony & Lisa Jardine: Studied for Action: How Gabriel Harvey read his Livy. *Past and Present*, 11, 1990, s. 3-51.
- Grafton, Anthony: *Defenders of the Text. The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450-1800*, Harvard 1991.
- Grafton, Anthony: The Humanist as Reader. Guglielmo Cavallo & Roger Chartier: *A History of Reading in the West*, London 1991, s. 179-202.
- Grafton, Anthony: Traditions of Invention and Inventions of Tradition in Renaissance Europe. Ann M. Blair m.fl. (red.): *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*. Philadelphia 1990, s. 8-38 [også optrykt i Grafton 1991].
- Greenblatt, Stephen: *Renaissance Self-Fashioning. From More to Shakespeare*, Chicago 1980.
- Grunert, Frank: Die Pragmatisierung der Gelehrsamkeit. Zum Gelehrsamkeitskonzept von Christian Thomasius und im Thomasianismus. Schneider 2005, s. 131-154.
- Grunert, Frank m.fl. (red.): *Historia literaria. Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 2007.
- Grunert, Frank & Anette Syndikus: *Erschließen und Speichern von Wissen in der Frühen Neuzeit*, Berlin (under udgivelse).
- Head, Randolph C.: Historical research on archives and knowledge cultures: an interdisciplinary wave. *Archival Research*, 10/3, 2010, s. 191-194.
- Heinecke, Berthold m.fl. (red.): *Residenz der Musen. Das barocke Schloss als Wissensraum*, Berlin 2013 (= *Schriften zur Residenzkultur*, 7).
- Held, Jutta (red.): *Intellektuelle in der frühen Neuzeit*, München 2002.
- Heudecker, Sylvia m.fl. (red.): *Kulturelle Orientierung um 1700. Traditionen, Programme, konzeptionelle Vielfalt*, Tübingen 2004.
- Israel, Jonathan: *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford 2001.
- Jacob, Christian (red.): *Lieux de Savoir*, 1-2, Paris 2007 og 2011.

- Johns, Adrian: *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*, Chicago/London 1998.
- Kittler, Friedrich: *Aufschreibesysteme 1800/1900*, München 1985.
- Krajewski, Markus: *ZettelWirtschaft. Die Geburt der Kartei aus dem Geiste der Bibliothek*, Berlin 2002.
- McKitterick, David: *Print, Manuscript and the Search for Order, 1450–1830*, Cambridge 2003.
- Mulsow, Martin: Kulturkonsum, Selbstkonstitution und intellektuelle Zivilität. Die Frühe Neuzeit im Mittelpunkt des kulturgeschichtlichen Interesses. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 25/4, 1998, s. 529-547.
- Mulsow, Martin: Reise durch die Gelehrtenrepublik. Soziales Wissen in Gottlieb Stollens Journal der Jahre 1703-04. Schneider 2005, s. 185-201.
- Mulsow, Martin: *Die unanständige Gelehrtenrepublik. Wissen, Libertinage und Kommunikation in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart/Weimar: Metzler, 2007.
- Mulsow, Martin: *Prekäres Wissen. Eine andere Ideengeschichte der Frühen Neuzeit*. Berlin: Suhrkamp, 2012.
- Mulsow, Martin & Helmut Zedelmaier (red.): *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*, Tübingen 2001.
- Neuhaus, Helmut (red.): *Die Frühe Neuzeit als Epoche*, München 2009 (= *Historische Zeitschrift*, 49).
- Oevermann, Michael: Die Pläne François Aguilons für den Bau der Antwerpener Jesuitenkirche. Held 2002, s. 119-145.
- Pettegree, Andrew: *The Book in the Renaissance*, New Haven/London 2010.
- Robinson, Andrew: *The Last Man Who Knew Everything: Thomas Young, The Anonymous Polymath Who Proved Newton Wrong, Explained How We See, Cured the Sick, and Deciphered the Rosetta Stone, Among Other Feats of Genius*, London 2006.
- Rosenberg, Daniel: Early Modern Information overload. *Journal of the History of Ideas*, 64/1, 2003, s. 1-9.
- Sarasin, Philipp: Was ist Wissensgeschichte? *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 36/1, 2011, s. 159–172.

- Scheutz, Martin m.fl. (red.): *Orte des Wissens*, Wien 2004 (= *Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich*, 18/19).
- Schierbaum, Martin (red.): *Enzyklopädistik 1550-1650. Typen und Transformationen von Wissensspeichern und Medialisierungen des Wissens*, Münster/London 2009.
- Schmidt, Benjamin & Pamela H. Smith (red.): *Making Knowledge in Early Modern Europe: Practices, Objects, and Texts, 1400–1800*, Chicago 2008.
- Schneider, Ulrich Johannes & Helmut Zedelmaier: "Wissensapparate. Die Enzyklopädistik der Frühen Neuzeit". Van Dülmen & Rauschenbach 2004, s. 349-363.
- Schneider, Ulrich Johannes (red.): *Kultur der Kommunikation. Die europäische Gelehrtenrepublik im Zeitalter von Leibniz und Lessing*, Wiesbaden 2005.
- Schneider, Ulrich Johannes: *Die Erfindung des allgemeinen Wissens. Enzyklopädisches Schreiben im Zeitalter der Aufklärung*, Berlin 2013.
- Schock, Fleming (red.): *Polyhistorismus und Buntschritstellerei. Populäre Wissensformen und Wissenskultur in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2012.
- Schock, Fleming: *Die Text-Kunstammer. Populäre Wissenssammlungen des Barock am Beispiel der Relationes Curiosae von E. W. Happel*, Köln 2011.
- Schorn-Schütte, Luise (red.): *Intellektuelle in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2010.
- Schulze, Winfried: Die Frühe Neuzeit als Vorlauf der Moderne. Ilko-Sascha Kowalczuk (red.): *Paradigmen deutscher Geschichtswissenschaft*, Berlin 1994, s. 64-80.
- Soll, Jacob: *The Information Master. Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, Ann Arbor, 2009.
- Stern, Randolph: The Early Modern Muddle. *Journal for Early Modern History*, 6/3, 2002, s. 296-307.
- Stammen, Theo & Wolfgang E.J. Weber (red.): *Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung. Das europäische Modell der Enzyklopädien*, Berlin 2004.
- Summit, Jennifer: *Memory's Library. Medieval Books in Early Modern England*, Chicago/London 2008.
- Swann, Marjorie: *Curiosities and Texts. The Culture of Collecting in Early Modern England*, Philadelphia 2001.

- Velten, Hans Rudolf: Die Autodidakten. Zum Aufkommen eines wissenschaftlichen Diskurses über Intellektuelle gegen Ende des 17. Jahrhunderts. *Held* 2002, s. 55-81.
- Warren, Leonard: *Joseph Leidy. The Last Man Who Knew Everything*, New Jersey 1998.
- Withington, Phil: *Society in Early Modern England: The Vernacular Origins of Some Powerful Ideas*, Cambridge 2010.
- Yeo, Richard: Managing Knowledge in Early Modern Europe. *Minerva*, 40, 2002, s. 301-314.
- Zedelmaier, Helmut: *Facilitas inveniendi. Zur Pragmatik alphabetischer Buchregister*. Stammen & Weber 2004, s. 191-203.

DIGITALE PROJEKTER OG RESSOURCER

- Arbeitsstelle für Geschichte des Wissens und der Literatur (AGWL)*
<www.slm.uni-hamburg.de/ifg2/AGWL.html>
- Centre for Material Texts, Cambridge (2010-)*
<www.english.cam.ac.uk/cmt>
- Circulating Knowledge in Early Modern Science (2006-)*
<www.circulatingknowledge.ugent.be>
- Cultures of Knowledge, Oxford (2010-)*
<www.culturesofknowledge.org> (projektsite)
<www.culturesofknowledge.org/?page_id=28> (brevdatabase: Early Modern Letters Online)
- Die deutsche Akademie des 17. Jahrhunderts: Fruchtbringende Gesellschaft, Wolfenbüttel (1988-)* <www.die-fruchtbringende-gesellschaft.de>
- Diskursivierung von Wissen in der Frühen Neuzeit, Kiel (2009-)*
<www.fzwissen.uni-kiel.de>
- Gelehrte Journale und Zeitungen als Netzwerke des Wissens im Zeitalter der Aufklärung, Göttingen (2011-)* <adw-goe.de/forschung/forschungsprojekte-akademienprogramm/gelehrte-journale-und-zeitungen>
- Italian Academies 1525–1700. The first intellectual networks of early modern Europe, London (2010-)* <italianacademies.org> (projektsite)
<www.bl.uk/catalogues/ItalianAcademies> (bogdatabase, British Library)

Mangfoldige offentligheder, Oslo (2010-2013)

<www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/offentligheter>

Mapping the Republic of Letters, Stanford (2010-)

<republicofletters.stanford.edu>

Zentrum Geschichte des Wissens, Zürich (2005-)

<www.zgw.ethz.ch>

(*netstederne er besøgt sidste gang d. 10. august 2013*)

ØVRIG LITTERATUR

Alenius, Marianne: Learned Scandinavian Women in the 17th and 18th Centuries. *Medieval & Renaissance Texts & Studies*, 86, 1991, s. 177-187.

Appel, Charlotte: Bogmarkedets og læsningens historie ca. 1500-1700 i nyere europæisk forskning. En introduktion. *Fund og Forskning*, 32, 1993, s. 185-234.

Bjerring-Hansen: *Ludvig Holberg på bogmarkedet*, *Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet* (under udgivelse, udkommer foråret 2014).

Bjerring-Hansen, Jens: "N.M. Petersen og den empiriske litteraturforskning" i: Frans Gregersen m.fl. (red.): *N.M. Petersen 200 år* (under udgivelse, udkommer foråret 2014).

Bjerring-Hansen, Jens: anmeldelse af Ann M. Blair: *Too much to know. Managing scholarly information before the modern age*. *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria*, 2012, s. 269-271.

Bjerring-Hansen, Jens: Peder Terpagers og Peder Syvs Boglader og den bibliografiske diskurs i lærdomskulturen o. 1700. *Danske Studier*, 107, 2012, s. 24-51.

Bjerring-Hansen, Jens & Torben Jelsbak (red.): *Boghistorie*, 2010.

Collini, Stefan: *Absent Minds. Intellectuals in Britain*, Oxford 2006.

Conrad, Flemming: *Rahbek og Nyerup. Bidrag til den danske litteraturhistorieskrivnings historie*, 1979.

Conrad, Flemming: *Smagen og det nationale. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1800-1861*, 1996.

- Dahl, Svend: Peder Syv som Zoolog. Et gammelt Udkast til en 'Nordisk Fauna'. *Danske Studier*, 1909, s. 51-68.
- Fink-Jensen, Morten: *Fornuften under troens lydighed. Naturfilosofi, medicin og teologi i Danmark 1536-1636*, 2004.
- Hobsbawm, Eric: *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983.
- Ilse, Harald: *Det kongelige Bibliotek i støbeskeen. Studier og samlinger til bestandens historie indtil ca. 1780*, 1999.
- Koch, Carl Henrik: *Isaac Newton. Geniet og mennesket*, 2013.
- le Goff, Jaques: *Les intellectuels au moyen âge*, 1957.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming: Anders Sørensen Vedel og Peder Syv. To lærde folkeviseudgivere. Flemming Lundgreen-Nielsen & Hanne Ruus (red.): *Svøbt i mår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*, 4, 2002, s. 153-374.
- Nielsen, Marita Akhøj: *Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder*, 1-2, 2004.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: *Kun navnet er tilbage. En biografi om Peter Griffenfeld*, 1999.
- Petersen, Carl S. (red.): *Illustreret dansk Litteraturhistorie, I: Den danske Litteratur fra Folkevandringsiden indtil Holberg*, 1929.
- Petersen, Erik: *Intellectum liberare. Johann Albert Fabricius – en humanist i Europa*, 1-2, 1998.
- Skovgaard-Petersen, Karen: *Historiography at the Court of Christian IV (1588-1648): Studies in the Latin Histories of Denmark by Johannes Pontanus and Johannes Meursius*, 2002.
- Spang-Hanssen, Ebbe: Johann Burkhard Mencke og hans bog *Om de lærdes humbug*. *Fund og Forskning*, 11, 1964, s. 107-122.
- Toftgaard, Anders: Princely libraries, the readings of common man and the entry of the book cover into literary studies. Trends in book history research in Denmark. *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, 20, 2013, s. 159-181.
- Zeeberg, Peter: Heinrich Rantzau (1526-98) and his humanist collaborators. The examples of Reiner Reineccius and Georg Ludwig Froben. Eckhard Keßler & Heinrich C. Kuhn (red.): *Germania latina – Latinitas teutonica. Politik, Wissenschaft, humanistischer Kultur vom späten Mittelalter bis in unsere Zeit*, München 2003, s. 539-52.

